

ENGELLİLERE VERİLECEK TEBLİĞ ve İRŞAD HİZMETİ

M.Naci KULA*

ÖZET

Hastalık, kaza, doğal afet gibi bazı sebeplere bağlı olarak yaşanabilen engellilik hali, bireyin yaşamında istenmedik ve beklenmedik bir durumdur. Bununla birlikte, engelli birey, içinde bulunduğu durumu anlamak, kavramak ister ve karşılaştığı sorunlar ile de baş etmeye çalışır. Engelli birey için engellilik halini makul bir şekilde anlama ve kabul etmesinde, sorunlarını aşmada olumlu katkıda bulunabilecek kaynaklardan biri de din olabilir. Çünkü din, bireyin kendini ve dış dünyasını tanıma, anlama ve buna bağlı olarak da bir yaşam felsefesi oluşturması açısından ona birtakım bilgiler sunar. Bu nedenle engelli birey, hem dinin olumlu katkılarından yararlanma hem de dinini öğrenme açısından kendisine verilecek tebliğ ve irşad hizmetlerinden yararlanmak isteyebilir. Engelli bireye verilecek tebliğ ve irşad hizmetlerinde onun psikolojisi göz önüne alınmalı, dini sorumluluk ve yükümlülüklerinin neler olduğu öğretilmeli ve dini tebliğ ve irşad faaliyetlerinde engellinin yararlanabileceği yazılı ve görsel teknik imkanlar da sunulmalıdır.

ABSTRACT

THE SERVICE OF TABLİG AND IRSHAD FOR DISABLED PEOPLES

People dislike being disabled resulting from various reasons such as illness, accidents, and natural disasters. In spite of this, disabled people want to understand his situation and strive to handle the problems they encounter. Religion may be a source in helping disabled person to evaluate and adjust to his situation and to solve the resulting problems. The reason is that religion provides the disabled person some information to understand himself and his environment, and consequently to form a helpful life perspective. Therefore, disabled person may wish to utilize the tablîg and irshad services to benefit from the contributions of the religion as well as learning it. In providing tablîg and irshad service to disabled person, his psychology must be taken into consideration and he must be taught about his religious

responsibilities, and printed and visual techniques should be used in these services.

Key Words: Disability, tablîg and Irshad

---

* Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fak. Din Psikolojisi Öğretim Üyesi.
nkula@yahoo.com

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, etkileme ve etkilenme özelliğine sahiptir. Toplum içinde yaşamını sürdürürken birey, çevresinden etkilenmekte, etrafında meydana gelen olaylar karşısında kimi zaman sevinmekte kimi zaman da üzülmemektedir. Bununla birlikte yaşadığı ortamı etkileyerek değiştirmekte, bozmakta, tahrip etmekte veya güzelleştirmekte ve imar etmektedir. Bu etkileşim süreci içerisinde insanın davranışlarına yön veren, anlam katan, motive eden veya kontrol etmesine yardımcı olan beşeri ve beşer üstü birtakım unsurlar da bireyin hayatında yer almaktadır. Örf, adetler, kanunlar, ideolojiler, ahlak, din vb. sayesinde birey sosyal ilişkilerini düzenlemekte, toplumsal görev ve sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmakta, bu sayede de sosyal uyumunu gerçekleştirmektedir.

Birey, kendisini kuşatan bu unsurların olumlu katkılarıyla çevresiyle uyumlu bir şekilde günlük yaşamını sürdürebilmesi için onları iyi, doğru bir şekilde tanıması, anlaması ve yaşamında uygulaması gerekir. İnsanın yaşamında önemli bir rol oynayan dinin de birey tarafından doğru bir şekilde öğrenilip yaşanması, dinin olumlu katkılarını arttıracaktır. Bundan dolayıdır ki dini insanlara ulaştırmak vazifesi olan peygamberler¹ Allah tarafından tebliğ ve irşad vazifesiyle görevlendirilmişler² ve bu görevi yerine getirmek için birçok sıkıntı ve zorluklara da katlanmışlar, her şeye rağmen tebliğ ve irşad vazifesini sürdürmüşlerdir. Peygamberimiz de kendisine vahiy geldikten sonra kendisinden önceki peygamberler gibi insanlara dini tebliğ etmek için biran evvel görevini yerine getirmesi istenmiş ve “Ey örtüsüne bürünen, kalk ve uyar”³ buyrulmuştur. Peygamberimiz bu emir üzerine Mekke halkını Safa tepesine toplayarak ilk tebliğ ve irşad görevine başlamış, daha sonra şahıslarla tek tek görüşerek toplu bir şekilde hitap ederek, çarşı, pazar, mabed ve meclisleri dolaşarak onları İslam’a davet etmiştir. Müslümanların sayısı çoğalıp onlarla görüşme imkanı azalınca hem yeni mü’minlerin dini hayatıyla ilgilenmek, hem de müslüman olmayanları islama davet etmek için birtakım kişileri görevlendirmeye başlamıştır.⁴ Peygamberlerin bizzat kendilerinin yürüttükleri, daha sonra da görevlendirdikleri kişilerce gerçekleştirilen tebliğ ve irşad hizmeti günümüze kadar öncelikle dini konularda ihtisas yapmış alimler başta olmak üzere bilgi sahibi her müslüman tarafından yürütülmüştür. Günümüzde ise başta müslümanların

¹ “Biz her milletin içinden o milleti Allah’a ibadete davet eden Peygamberler gönderdik” (Nahl, 36) ayetiyle toplumları Allah’ın emirlerine davet eden Peygamberler gönderildiği ifade edilmektedir.

² “Bizim görevimiz açık bir şekilde Allah’ın emirlerini size tebliğ etmekten başka bir şey değildir, dediler.” (Yasin 17) ayetiyle peygamberlerin görevleri ifade edilmiştir.

³ Müdessir,1-2

⁴ Süleyman Uludağ, **İslamda İrşad**,s.16-17

dini doğru ve güzel bir şekilde öğrenip yaşamaları, müslüman olmayanlara da dini tebliğ etmek üzere tebliğ ve irşad hizmetleri ilim adamları, din görevlileri ve doğru yeterli bilgi sahibi her müslüman tarafından da gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Toplumumuzda her müslümanın dinini doğru bir şekilde öğrenip yaşaması için daha geniş kitlelere ulaşacak tarzda camilerde hutbe ve vaazlarla halka yönelik konferans, panel ve sempozyumlarla da tebliğ ve irşad hizmeti sürdürülmekte, çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek, şehirli, köylü, engelli, engelsiz vatandaşlarımız aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

1-Engelli ve Tebliğ İrşad Hizmeti

Toplum farklı özelliklere sahip bireylerden oluşur. Farklı yaş, kabiliyet ve özelliklere sahip kadın ve erkeklerin oluşturduğu toplum, zengin ve çeşitli bir sosyal yaşamı bünyesinde barındırır. Bundan dolayı bireyler arasındaki farklılıklar da insanların birbirlerinden yararlanmalarına, sosyal dayanışmaya ve sosyal rollerin oluşmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde yaklaşık olarak 8.5 milyon civarında bulunan engellilerin⁵ bireysel farklılıkları bazen doğuştan gelen özelliklerle – kalıtsal hastalıklar- meydana gelirken bazen de hastalık, kaza, savaş, çevresel imkansızlıklar gibi nedenlerle daha sonra ortaya çıkar.

Engelliğe neden olan bir sebepten dolayı yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak oynanması gereken rollerin yetersizlikten dolayı yerine getirilememesi şeklinde yaşanan özür-engel hali⁶ bireyin yaşamında istenmeyen beklenmedik bir durumdur. Böyle bir durumla karşılaşan birey ve ailesi engel haline karşı değişik tepkilerde bulunabilir.⁷ Özellikle doğumla ilgili beklentinin aksine doğan çocuğun özürlü olması aile içinde çok karmaşık psikolojik duyguların yaşanmasına neden olabilir. Yapılan çalışmalarda yaşanan bu duyguların doğal ve evrensel olduğu belirtilmektedir.⁸

⁵ Aralık 2003 de devlet planlama teşkilatı koordinasyonluğunda Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürülüler İdaresi Başkanlığınca yürütülen Türkiye özürülüler araştırması sonuçları özürülülerden sorumlu devlet bakanı tarafından açıklanmış ve ülkemizde toplam 8 milyon 431 bin 937 özürlü olduğu ve bu oranın nüfusun % 12.29 nu oluşturduğu belirtilmiştir. Özürülülerin % 1.25 ini de ortopedik, binde 60'ını görme, binde 37'sini işitme, binde 38'ini dil ve konuşma, binde 48'ini zihinsel özür grupları oluşturmaktadır. (http://sabah.com.tr/2003/12/03/god_122.html)

⁶ Yahya Özsoy, Mehmet Özyürek, Süleyman Eripek, **Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar, Özel Eğitime Giriş**, s.5; **1. Özürülüler Şurası**, s.74.

⁷ Engellilik durumuyla ilgili ailelerin tepkilerini açıklayan modeller, aşama, sürekli üzüntü, kişisel yapılanma modeli ve çaresizlik, güçsüzlük ve anlamsızlık modeli olmak üzere dört kategoride toplanabilir. Bkz Fusun Akkök, **Bayan Perşembeler**, s.17-18

⁸ Bkz. Latife Bıyıklı, **Bedensel Özürlü Çocukların Benlik Kavramı** (Aile Kabul Düzeyleri Açısından) s.5

Çocuk özürlü olarak dünyaya gelmiş veya beklenmedik bir durumla engellilik haliyle karşılaşmış ise önce şok yaşanır. Bu aşamada anne-baba veya özürlü birey inançsızlık ve çaresizlik duyguları içerisinde olayı bir türlü kabullenemez, şaşırılmış bir durumla karşı karşıya kalır. Şok halinin akabinde çocukda veya yetişkinde meydana gelen bu farklılık ve yetersizliği kabul etmeyerek uzmandan uzmana dolaşma ve çare arama safhası olan red duygusu yaşanabilir. Bunu aşırı üzüntü, depresyon, karşıt duygular yaşama, suçluluk, kızgınlık, utanma, sıkılma, uzlaşma, uyum, yeniden düzenleme ve kabul aşamaları izleyebilir. Ulaşılması çok güç olan, fakat engelli birey üzerinde en olumlu etkiyi bırakan son aşama kabul aşamasıdır. Bu aşamaya gelen anne-babalar çocuklarını olduğu gibi kabul etmeye ve onları ailenin bir ferdi olarak görmeye hazırdırlar.⁹

Aynı zamanda bu aşamayı yaşayan aileler ev dışı sosyal etkinliklerini sürdürmekte ve normal çocuklarının ihtiyaçlarıyla da engelli çocuğunun ihtiyaçları kadar ilgilenebilmektedir. Engelli yetişkin birey de kabul aşamasında kendini olduğu gibi görme ve ev dışına çıkarak sosyal yaşama katılma cesaretini kendinde daha rahat hissedebilmekte ve toplumsal ilişkilerini sürdürebilmektedir.¹⁰

Engelli bireyin bu şekilde yaşamını sürdürebilmesinde, kendi durumunu algılamasında başta ailesinin ve toplumun tutum ve davranışları önemli ölçüde rol oynar. Olumlu benlik kavramı geliştirme ve kendini kabul düzeyinin yüksek olması, öncelikli olarak bireyin engel durumuyla ilgili sağlıklı tutum ve davranışlar gerçekleştirebilmesiyle mümkün olabilecektir. Bunun için de aile ve toplumun engelli bireye olumlu katkılarının olması gerekir.¹¹

Engelli birey ve ailesi açısından engel durumunu kabul etme, olumlu benlik kavramı oluşturma ve engel durumundan kaynaklanabilecek sorunları aşmada olumlu katkıda bulunabilecek kaynaklardan biri de din olabilir. Çünkü din bireyin kendini ve dış dünyasını tanıma, anlama ve buna bağlı olarak da bir yaşam felsefesi oluşturmaya açısından ona birtakım bilgiler sunar.¹²

Engelli bireyin de engel durumunu anlama, kavrama ve yaşadıklarını makul bir şekilde anlamlandırmaya çalışarak engellilik halini kabul etmesine katkı sağlayacak bir takım bilgileri elde etmesinde dinden yararlanması mümkün olabilir. Zira engelli, öncelikle yaşadığı durumu anlayacak bazı soruları kendine sorabilir. Neden ben, yaşadıklarım Tanrı'nın bir cezası mı yoksa bir imtihanı mı, Tanrı bu-

⁹ Akkök, **a.g.e.**, s .17, Bıyıklı, **a.g.e.** s.5

¹⁰ Bıyıklı, **ag.e.** s.6

¹¹ Gönül Erkan, **Ortopedik Özürlü Çocukların Kendini Kabul Düzeyi Üzerine Bir Araştırma**, s.18-19

¹² Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, s.24

nunla ne murad ediyor vb. sorulara cevap arayacaktır.¹³ Ayrıca karşılaşılabileceği sıkıntıları aşmada iç dünyasında sığınabileceği bir varlığı hissetmesinde manen kendini iyi hissedebileceği ve moralinin yüksek olmasını sağlayabileceği durumları yaşayabilmesinde dini inancın önemli bir rolü olabilecektir. Çünkü aşkın bir varlığa inanmak, bireyde bir güven duygusu oluşturur. Birey Allah'a iman duygusuyla birtakım değerlere bağlanmakta, kendini yalnız hissetmemekte ve aynı değerlere inanan diğer insanlarla birlikte olma duygusuyla da içinde bulunduğu toplumda kendisinin bir yerinin ve anlamının olduğunu kavramakta, sorunlarını aşabilecek bir gücü kendisinde hissederek güven duygusunu kazanabilmektedir.¹⁴

İşte engelli bireyin durumunu kabul etme ve mevcut durumundan kaynaklanabilecek sorunlarını aşmada, dinin olumlu katkılarını sağlamak üzere onlara dini tebliğ ve irşad hizmetini nasıl sunmalıyız, dini anlatırken nelere dikkat etmeliyiz, aynı zamanda engelli bireyler arasında dini ilgi ve istek sonucunda dinini öğrenmek isteyenlere dini anlatır ve öğretirken mevcut bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurarak şekilde nelere dikkat etmeliyiz, dini onlara nasıl anlatmalıyız ve öğretmeliyiz şeklinde bazı sorular önem kazanmaktadır.

Bu sorular ışığında gerek engelli bireyin kendi ilgi ve isteği sonucu ona verilebilecek dini bilgilerde, gerekse sorunlarını aşmada dinin katkısını sağlamak üzere kendisine ulaştırılacak olan tebliğ ve irşad faaliyetlerinde engellinin mevcut durumunu göz önünde bulundurarak bunun nasıl gerçekleştirilebileceğini ele almak bu tebliğin konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmamızda 2000-2001 yaz ve kış döneminde İstanbul ve Çorum'da engelliler üzerinde ankete dayalı yaptığımız "Bedensel Özürlülük ve Dini Başa Çıkma" konulu araştırmada¹⁵ yer alan 16-22 yaş arası gençten mülakata gönüllü katılan 50 kişi ve aynı araştırma örneklemindeki yetişkinlerden mülakata katılan 35 kişi ile buna ilaveten Çorum'da ankete dayalı çalışmamız dışında 2001 yılında tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 30 bedensel özürlü genç ve 2001 yılı yazında da Bursa'da aynı şekilde belirlenen 22 bedensel engelli genç ile yaptığımız mülakatlardan¹⁶ elde ettiğimiz verilerden de yararlanarak konuyu ele almak istiyoruz.

¹³ Bkz. Elçin Tapan, **Devam Eden Hikayemiz, Ben Mutlu Bir Down Annesiyim** 2 ,s.23

¹⁴ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, s.71

¹⁵ Zikredilen araştırma, İstanbul'da İstanbul Büyük şehir Özürsüzer Merkezi ve Beyazay Görmezler Derneği ile Fiziksel Engelliler Vakfı, Çorumda ise Çorum Sakatlar derneği'nin katkılarıyla tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen bedensel özürsüzer üzerinde yapılmış olup, yayına hazırlanmaktadır.

¹⁶ Araştırmamızda mülakat için örnekleme grubunu oluşturan bedensel engelliler, ortopedik ve görme engellilerle sınırlı tutulmuştur. Çünkü bedensel engelli grubunu oluşturan işitme, konuşma, sürekli bakım gerektiren ve zihinsel engellilere ulaşma ve onlarla iletişim kurma zorlukları göz önüne alınarak örnekleme grubu ortopedik

2-Engelli Bireyle Sağlıklı İletişimin Tebliğ ve İrşad Hizmeti Açısından Önemi

Tebliğ, “Bel-le-ğa” fiilinin mastarı olup bir şeyi veya bir işi ulaştırmak, iletmek, bildirmek, nakletmek, götürmek, taşımak, bir bilgiyi ulaştırmak manalarına gelmektedir.¹⁷ Buna göre tebliğ bilgilendirme olarak da tarif edebiliriz. Ayrıca tebliğ başkasına bilgi ulaştırmak ve onunla iletişim kurmaktır tarzında da belirtilmiştir.¹⁸ Zira iletişim, bir etki oluşturmaya ve davranış nedeni olmaya yarayan bilgi, düşünce ve duyguların her türlü yolla aktarılması sürecidir.¹⁹ Terim olarak ise “ilahi vahyi, yani Allah’ın emirlerini kullarına duyurmak-tan ibarettir” şeklinde tarif edebileceğimiz²⁰ tebliğin muhatabı insandır. Allah’ın emirlerini insanlara iletirken onlarla iletişim kurmak gerekir. Sağlıklı ve doğru bir iletişim, muhataba verilmek istenen mesajın doğru ulaşmasına yardımcı olur. Bu nedenle karşımızdaki kişiyle iletişimi engelleyecek veya zorlaştıracak tutum ve davranışlardan kaçındığımız oranda o kişiye iletme istediğimiz mesajı ulaştırma imkanımız artar.

Engelli bireyin de başta engel durumundan kaynaklanabilecek sorunlarını aşmada katkı sağlayacak dini inanç ve bilginin ulaştırılması veya dinini öğrenmek isteyen engelliye istediği dini bilgilerin verilebilmesi için doğru ve sağlıklı iletişim kurmamız gerektiği engelliye verilecek tebliğ ve irşad hizmetlerinde dikkat etmemiz gereken hususların başında yer almaktadır. Zira mesajın hedefe yani muhataba ulaşabilmesi ve etkili olabilmesi için sağlıklı iletişim kurmak mesajın içeriği kadar önemlidir.²¹ Nitekim Kur’an’ı Kerim’de peygamberimize Allah “Eğer onlara kaba, sert, katı tutum ve davranışlar sergileseydin, onların etrafından dağılıp gittiğini görürdün!”²² buyurarak tebliğ ve irşad faaliyetlerinde peygamberimizin de öncelikli olarak sağlıklı iletişim kurmasının önemi vurgulanmıştır. Bu itibarla engelli bireye verilecek tebliğ ve irşad hizmetlerinde sağlıklı iletişim kurmaya özen göstermek aynı zamanda ona verilecek tebliğin temel amaçlarından biri olarak da sayılabilir. Ancak toplumumuzda bu konunun yeterince dikkate alınmadığı veya alınmadığı da bir gerçektir. Nitekim mülakat yaptığımız engelli bireylerden cemaatle namaz kılmak için camiye gittiğini belirten 40 engellinin yaşadığı bazı olaylar bu noktadaki

---

ve görme engellilerle sınırlandırılmıştır. Diğer engelli grupları üzerinde de konu ile ilgili araştırmaların ekip çalışması halinde yapılarak detaylı bilgilerin elde edilmesi mümkün olabilir.

¹⁷ Ferid Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, s.1254

¹⁸ Bkz. Mehmet Şanver, **Kuran’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, s.26

¹⁹ Feyzullah Eroğlu, **Davranış Bilimleri**, s.207

²⁰ Uludağ, **a.g.e.**s.19: Şanver, **a.g.e.**, s. 24

²¹ Bkz. Özcan Köknel, **İnsanı Anlamak**, s.31-34

²² Al-i İmran, 119.

olaylar bu noktadaki toplumsal eksikliklerimizi ortaya koyan bir takım verileri oluşturmaktadır.

15 görme engelli ve 25 ortopedik engelli birey zaman zaman camiye gittiklerinde aşağıda belirtilen bazı olumsuz tutum ve davranışlarla karşılaştıklarını ve bu durumdan rahatsızlık duyduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo-1

Camiye Giden Engellilerin Kendileriyle Sağlıklı İletişimi Engelliyici Nitelikte Karşılaştığı Bazı Olumsuz Tutum ve Davranışlarla İlgili Bulgular

Seçenekler	Görme Engelli		Ortopedik Engelli	
	Sayı	%	Sayı	%
1-Caminin avlusundayken kendisine para verilmesi	13	87	22	88
2-Cami avlusundan kovma yada gitmesini isteme	2	13	3	12
3-Abdest alma yerine doğru gidilirken hemen koluna girmeye çalışmak veya yardım etmek*	8	53	-	-
4-Hafız olup olmadığının sorulması veya Kur'an okunması istenerek para verilmeye çalışılması	6	46	-	-

Not: 3 ve 4 nolu seçenekler camiye giden görme engelli bireylerden bir kısmının diğer davranışlarla birlikte farklı zamanlarda yaşadıkları tutum ve davranışlar olarak zikredilmiştir.

Tablo-1'den de anlaşılacağı gibi camiye namaz kılmak için giden görme ve ortopedik engelli bireylerin cami avlusundayken ya da namaz sonrasında karşılaştıkları olumsuz tutum ve davranışlar onlarla sağlıklı iletişim kurmayı engelleyecek, zorlaştıracak davranışlardır. Zira bireyler arasındaki ilişki temel iletişim varsayımlarının beşincisine göre²³ eşit ve eşit olmayan ilişki tarzında gerçekleşir. Kişiler birbirlerini denk görürlerse eşit ilişki içerisinde iletişimlerini sürdürürler. Bu tür iletişim içinde olanlar "Ben çalışkanım, konuştuğum

* Bu durumu değişik zamanlarda yaşayan görme engelli bireyler, kollarına girilmesi ya da hemen yardım etme istenilmesinin kendi başlarına hareket etme imkanını engellediğini ve bu durumun kendilerine güveni olumsuz yönde etkilediğini, ancak toplumumuzda hissettiklerinin yeterince anlaşılmadığını ifade etmişlerdir.

²³ İnsanlar arası iletişimin dinamiğini açıklamak üzere beş iletişim varsayımı bulunmaktadır. Bu varsayımlardan birincisi, her an iletişim içerisinde olduğumuzu, ikincisi, iletişimin ilişki ve içerik düzeylerinin olduğunu, üçüncüsü, mesaj alışverişindeki dizisel yapının kendi başına bir anlamının olduğunu, dördüncüsü, mesajların sözlü ve sözsüz olarak iki grup olduğunu, beşincisi de iletişim kuranların eşit ve eşit olmayan ilişkiler içinde olduğunu ele alır. (Bkz. Doğan Cüceloğlu, **Yeniden İnsan İnsana**, s.19-32)

da çalışkan”, “Ben istediğimi söylemekte özgürüm, konuştuğumun da istediğini söyleme özgürlüğü var” gibi düşünürler. Eşit olmayan ilişki içerisinde olanlar ise “Ben çalışkanım, konuştuğum tembel”, “Ben istediğimi söylemekte özgürüm, konuştuğum kişinin istediğini söyleme özgürlüğü olmamalı” gibi düşünürler. İletişimde bulunan kişiler bu ilişki içinde kendilerini sürekli tanımlama içindedirler. İlişki içinde benliğin tanımlanması da iletişim sürecinin temel dinamiğini oluşturur. Bireyler kendilerini ilişki içinde tanımlamaya başlarlar. İlişki içinde bireylerin kendini tanımlamaları üç türlü tepkide bulunmalarına neden olur ve bu tepkiler eşit veya eşit olmayan ilişki biçimini oluşturur.²⁴ İlişki içerisinde bireyler bazen birbirlerini iletişimi sürdüreceği şekilde dikkate alır, kendine yakın hisseder, ancak çoğu kere de ilişki içinde kişinin kendini tanımlaması kabul edilmez, reddedilir. Bu ilişki içinde bireyler arasında sınırlar konur, farklılık öne çıkar ve “resmi” bir tanımlama sözkonusudur. Birbirlerinin “benlik tanımlarını” iletişim içinde reddeden kişiler aralarında kafa ve gönlü zenginleştirecek bir iletişim kuramazlar.

İletişim içinde tanımlanan benliği kabul etmeme, reddetme, zararlı, yıpratıcı bir ortam yaratır. Kişiler arası ilişki düzeyinde psikolojik bakımdan en yıpratıcı, öldürücü ortamı oluşturan ilişki biçimi “umursamama”dır. Bu ilişki içinde karşısındakini dikkate almama, insan olarak orada varlığının umurunda olmadığını ifade etme söz konusudur.

Kabullenme ve reddetme kişinin o an içinde kurmaya çalıştığı ilişkinin benimsenip benimsenmediğine işaret ederken, umursamama, kişinin kendinin önemsenmediğini, değersiz olduğunu, yok olduğunu belirtir.²⁵ İlişki içinde olan kişiler, ilişkileri süresince birbirlerini her üç türden tanımlama içine sokarlar. Eşitle çoğunlukla kabullenme türünden bir tanımlama içinde olan koca, bazen reddetme ara sıra da umursamamama davranışı içerisinde olabilirler. Bir ilişkinin tamamen kabullenici yada reddedici olması gerçeğe uymaz. Kabullenme, reddetme ve umursamamanın frekansı ilişkiye temel özelliğini kazandırır. Bireyler arasındaki ilişkilerde sağlıklı ilişkiler kurulabilmesi için mümkün olduğunca reddetme ve umursamama şeklindeki ilişki türlerinden kaçınmak yada bu ilişki türlerini “kabullenme” ilişki türüne dönüştürülmek, eşit olan bir ilişki düzeyinin oluşmasına katkı sağlayacaktır.²⁶ Bu itibarla tablo-1’deki sonuçlara baktığımızda camiye giden engelli bireylerin karşılaştıkları davranışlar, engelli bireyle iletişimi zorlaştıran, sağlıklı iletişimi engelleyen, eşit olmayan türde reddedici özelliğe sahip ilişki türü olarak nitelen-

---

²⁴ Cüceloğlu, a.g.e. s.26

²⁵ Cüceloğlu, a.g.e, s.27-28

²⁶ Cüceloğlu, a.g.e. s.29

dirilebilir. Engelliye karşı takınılan tutum ve davranışlarda engelliye belli düşünce ve inançlar çerçevesinde davranmanın öne çıktığını söylemek mümkündür. Engelli ile sağlıklı iletişimi zorlaştıran ve bir iletişimsizlik becerisini ifade eden bu davranışlarda ortak noktanın engellinin dilenmek, için camiye gelen muhtaç, kendi başına yetmeyen, zavallı, çaresiz vb. tarzda algılanmasının önemli bir rolünün olabileceği ifade edilebilir. Zira görme engellilerde %87 ile ortopedik engellilerde %88 ile ilk sırada yer alan cami avlusunda iken – muhtemelen dilenmek için geldiği düşüncesiyle- para verilme davranışı, genelde cami avlularında veya sokakta insanların merhametini sömürmek amacıyla engelliliğini, hastalığını, kucağındaki çocuğunu öne sürerek dilenen insanların olması nedeniyle toplumda yer alan genel bir durumun yansıması tarzında yapılan bir davranıştır. Ancak camiye namaz kılmak için gelen engelli bireye sağlıklı iletişimi zorlaştıracak ve iletişimsizlik becerisinde etkili olacak olan yaklaşım düşüncelerin “otomatik pilota” bağlanmasıdır. Yani yapılan davranışın yetirince farkına varmadan bildik, alışılmış, kalıplaşmış biçimleriyle gerçekleştirilmesidir.²⁷

Aynı şekilde sadece dilenmek için geldiği veya camiye engellilerin genelde gelmediği/gelemeyeceği düşüncesinin etkisiyle de cami avlusundan kovma ve gitmesini isteme davranışıyla özellikle görme engellilerin karşılaştığı (%46), hafız olup olmadığının sorulması ve Kur’an okumasını isteyerek para vermeye çalışma, -genelde toplumda görme engellilerin hafız, mevlüthan gibi yönlerinin olabileceği düşüncesi de vardır²⁸- davranışlarının gerçekleştiğini görmekteyiz. Peygamberimiz döneminde de sağlıklı iletişimi engelleyecek tarzda yaşanan mescitte küçük tuvaletini yapan kişiye saldırılmak istenmesi²⁹ ile zina etmek için izin isteyen gence karşı orada bulunanların onu susturmak istemeleri ve kızmaları,³⁰ tebliğ ve irşad hizmetinde sağlıklı iletişimi engelleyen toplumsal düşünme ve davranma biçimi çerçevesindeki alışılmış, kalıplaşmış şekilde ve tek yönlü bakış açısıyla olayın değerlendirilmesini gösteren örneklerdendir. Çünkü bu yaklaşımlara göre mescitte küçük tuvaletini yapmak ayıptır ve yapan hemen engellenmelidir. Aynı şekilde peygamberimizin huzurunda terbiye sınırlarını aşacak şekilde bir konuyu konuşmak da doğru değildir ve hemen engellenmelidir. Halbuki her iki olayda da peygamberimiz sağlıklı iletişim açısından önem taşıyan çok yönlü düşünme, karşısındakinin durumunu dikkate alma vb. hususları yerine getirmiş, böylece tebliğ ve irşad hizmeti açısından da sağlıklı iletişimin önemini ortaya koymuştur. Nitekim peygamberimizin “Zorlaştı-

²⁷ Bkz. Kadir Özer, **İletişimsizlik Becerisi**, s.28-31

²⁸ Bkz. Gültekin Yazgan, **Kör Uçuş**, s.56

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkal, **Resulullahın İslama Davet Metodu**, s.140

³⁰ Bkz. Önkal, **a.g.e.**, s. 157

rıcı değil, kolaylaştırıcı, nefret ettirici değil sevdirci olun.”³¹ uyarısının da tebliğcinin nasıl davranması gerektiğini ve tebliğ faaliyetinde sağlıklı iletişimin tebliğin bel kemiğini oluşturabileceğini gösteren önemli bir hatırlatma olduğu söylenebilir. Bu hususlar göz önüne alınarak engelliye verilecek tebliğ ve irşad hizmetinde öncelikli olarak engelliyle iletişimi zorlaştıran tutum ve davranışlardan kaçınmak engellinin tebliğ ve irşad hizmetinden yararlanma imkanını artırmak, aynı zamanda sağlıklı iletişimle tebliğin ana maksadının bu olduğunu göstermek mümkün olmalıdır. Zira Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Peygamberimize Abese Suresinde Mekkenin ileri gelenlerini İslama kazandırma çabasında o esnada sadece dinini öğrenmek için gelen görme engelli Ümmü Mektum’a yüzünü ekşitmesi üzere, ona böyle davranmaması şeklinde uyarması³² sağlıklı iletişimin tebliğin ana unsuru olduğunu gösteren önemli bir örnektir. Aynı şekilde Ta-ha suresinde Allah Hz. Musa ve kardeşi Harun’a Firavun’a birlikte giderek ona yumuşak bir dille konuşmalarını emretmiş ve böylesi bir davranışın da tebliğ görevi içerisinde yer aldığını “O zaman belki aklını başına toplar, yahut olur ki korkar”³³ buyurarak Hz. Musa ve Harun’a hatırlatmıştır.

3-Engelli Tanımanın Tebliğ ve İrşad Hizmeti Açısından Anlam ve Önemi

Çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olan insanı tanımadan ona yönelik bir faaliyette başarılı olmak mümkün değildir. Her insanın kavrayış derecesi ve kültür seviyesi aynı olmadığı gibi, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik şartlar açısından da herkes aynı durumda değildir. Bütün bu faktörler insanı birçok yönden etkilediği gibi inanç ve davranışlarının değişmesini de önemli ölçüde etkilemektedir. Tebliğ ve irşad hizmeti verilecek fert ve toplumun yapısı, özellikleri iyi bilinirse ulaştırılmak istenilen mesajın ne zaman, nasıl ulaştırılacağı, nasıl bir üslup ve metod takip edileceği de belirlenmiş olur.³⁴ Böylece olumlu netice alma imkanı da doğmuş olur. Bu nedenle tebliğde muhatabı tanımanın önemini vurgulama açısından Peygamberimiz’de “Herkesine derecesine göre davranın” buyurmuştur.³⁵ Ayrıca Abdullah b. Mes’ud’un “Rasulullah bize bıkkınlık vermesinden endişe ederek vaaz ve sohbet için günleri kollardı” şeklindeki rivayeti, peygamberimizin muhatabı tanıyarak duruma göre tebliğde bulunduğu ve uygulamalarında bu hususa önem verdiğine işaret etmektedir.

36

³¹ Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercümesi, C 1, s.77.

³² Bkz. Abese süresi, 1-11 ayetler

³³ Ta-ha, 44.

³⁴ Şevki Saka **Kur’an-ı Kerimin Davet Metodu**, s.102

³⁵ Ebu Davud, Süleyman B.Eşas, **Sünen-i Ebu Davud**, Edep, 20.

³⁶ Bkz. Önal, **a.g.e.** s.131-132

Bu itibarla engelli bireye verilecek tebliğ ve irşad hizmetinde de onu tanımak, ne tür özelliklere sahip olduğunu bilmek, engeli nedeniyle ne tür sorunlarla karşılaştığını dikkate almak, ona hangi hususlarda nasıl tebliğ hizmeti götürmek gerektiğinin bilinmesini sağlayacağı gibi, engelliye verilecek tebliğ ve irşad hizmetinden en iyi şekilde yararlanmasına da neden olacaktır.³⁷ Bundan dolayı engelli bireyi daha iyi tanımamızı sağlayacak bazı bilgileri ana hatlarıyla ele aldıktan sonra bu bilgiler ışığında onlara nasıl bir tebliğ ve irşad hizmeti verebilme imkanımızın olabileceğini incelemek daha uygun olacaktır.

Bedensel, zihinsel, ve sosyal özelliklerinde belirgin bir oranda ve sürekli olarak fonksiyonel kaybı veya bozukluğu sonucu normal yaşamın gerekliliğine uyamama durumuna engellilik, bu durumdaki kişiye de engelli denir.³⁸

Engelli bireyler sahip oldukları engel durumuna göre farklı şekillerde gruplandırılmışlardır. Ancak herkes tarafından kabul edilebilecek bir sınıflama bulunmamakla birlikte³⁹ genelde kolaylık ve tanıma açısından özel eğitim gerektiren bireyler bedensel, zihinsel ve uyum özellikleri ile birlikte birden fazla özürülü olanlar olmak üzere dört kategoriye ayrılmaktadır.⁴⁰

Engelli olan bireyleri dikkate alarak bedensel ve zihinsel engelliler hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Bedensel engelliler içerisinde yer alan görme engelliler, çeşitli sebepler sonucu görme duyusunu kısmen veya tamamen yitiren

³⁷ Engelliye tebliğ ve irşad hizmetleri çerçevesinde verilecek dini bilgilerin onun-yaş, cinsiyet vb. -özellikleri dikkate alınarak verilmesinin önemi açısından bkz. Alan, S. Brown; **Religious Education and Pupil with Learning Difficulties**, s.150-151.

³⁸ Bkz. Yahya Özsoy, Mehmet Özyürek, Süleyman Eripek, **a.g.e.**, s.6

³⁹ Özsoy ve ark, **a.g.e.**, s. 8

⁴⁰ Bu dört grup kendi içinde şu şekilde sıralanmaktadır.

I-Bedensel Özellikleri Yönünden

A-Görme Özürülü olanlar 1-Körler 2-Az görenler

B- İşitme özürülü olanlar 1-Sağırklar 2-Ağır işitenler

C- Konuşma özürülü olanlar

D- Ortopedik özürülü olanlar

E-Sürekli Hastalığı olanlar

II-Zihinsel Özellikleri Olanlar

A- Geri Olanlar 1- Eğitilebilir 2- Öğretilebilir zihinsel özürülüler

B- Üstün olanlar 1-Üstün zekalılar 2-Üstün Özel yetenekliler

C- Özel Öğrenme Güçlüğü Olanlar

III- Uyum Özellikleri Yönünden

A- Duygusal Güçlüğü olanlar

B- Sosyal uyumsuzluğu olanlar 1- Suçlu , 2-Korunmaya muhtaç, 3- Otistik 4- İstismar Edilen Çocuklar

IV- Birden Fazla Özürülü Olanlar (Bkz. Latife Bıyıklı "Özel Eğitime Gereklik Duyan Çocuklar" Milli Eğitim Dergisi ,1997, sayı,136 s.30.

kimselere denir. Bütün düzeltmelere rağmen iki gözün görmesi 1/10 ile 3/10 arasında olan ve özel birtakım araç ve yöntemler kullanmadan eğitim öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanması mümkün olmayanlar az gören; bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10'dan aşağı olan ve eğitim öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanma imkanı olmayanlar körleri oluşturmaktadır.⁴¹

Görme yetersizliğinden etkilenme durumu birtakım sınırlılıklara yol açabilmektedir. Görme yetersizliğinden etkilenen kişinin sosyal, kişilik gelişimi ve eğitimden yararlanma özellikleri olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.⁴² fakat uzmanların çoğu görme yetersizliğinin dili kullanma ve anlama yeteneğini değiştirmedikçe inanmaktadır. Bu inançlarını söze dayalı zeka testlerinde görme yetersizliği olanların görenlerden farklılık göstermemiş olmalarıyla desteklemektedirler. Bununla birlikte kavramsal gelişimde veya bilişsel yeteneklerde görme engelli çocukların görenlerin gerisinde oldukları gözlenmektedir. Özellikle de soyut düşünmeyi gerektiren becerilerde daha başarısız olmaktadır.⁴³

Görme gücünden yoksunluğun aşağılık duygusu, güvensizlik, kaygı, gerginlik, korku, gözetlenme duygusu gibi kendine özgü bazı kişilik ve uyum sorunları yarattığı ileri sürülmekle birlikte, görme engellilerin biyolojik, psiko-sosyal gereksinimleri görenlerden farklı değildir. Bu nedenle eğitim ortamının görme engelli çocukların özelliklerine uygun hazırlanması gerekmektedir.

Çeşitli sebepler sonucu işitme duyusunu kısmen veya tamamen yitiren kimselere işitme engelli denir. İşitme engelliler işitme kaybına göre Millî Eğitim Bakanlığı Özel Okullar Yönetmeliğinin 6. Maddesinde sağır ve ağır işitenler diye gruplandırılmaktadır. Bütün düzeltmelere rağmen işitme kaybı 70 db'den fazla olan ve eğitim öğretim çalışmalarında işitme gücünden yararlanamayanlara sağır; işitme kaybı 25-70 db arasında olan ve yardımcı araçlarla eğitim-öğretim çalışmalarından yararlanabilen kimselere de ağır işiten denir.⁴⁴

2-6 yaş arasında işitmesini kaybedenler en azından sesi tanırlar ve çıkartabilirler. Çünkü 2 yaşından çok daha sonra sağır olan çocuklarda dil ve kelime hazinesi oldukça gelişmiştir. İşitme kaybı arttıkça çocuğun konuşma ve dil gelişimine etkisi de artar. Çünkü dilin gelişimi işitmeyle mümkündür.

İşitme engeli bireyi değişik yönlerden olumsuz olarak etkilemektedir. İletişim ve doğal konuşma en belirgin etkisi olmaktadır. Bu yüzden işitme engellilerin eğitimlerinde iletişim becerileri kazandır-

⁴¹ Hasan Usta, **Bedensel Olmanın Sebepleri.**, s. 19

⁴² Özsoy ve ark. **a.g.e.** s.29

⁴³ Özsoy ve ark., **a.g.e.** s. 29-31.

⁴⁴ Usta, **a.g.e.**, s. 21.

mak önemlidir. İşitme eğitimi dudaktan anlama, konuşma ve işaret eğitimi bunlardan bazılarıdır.⁴⁵

Konuşma özürüyle ilgili çok değişik tanımlamalar bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığının konuya ilişkin yönetmeliğinde konuşma özrü “konuşmanın akışında, ritminde, titizliğinde, vurgularında, ses birimlerinin çıkarılışında, eklemlenişinde, artikülasyonunda, anlamında bozukluğu bulunana konuşma özürlü denir” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁶

Konuşma özrü çok hafiften ağıra gidecek biçimde dereceli olarak görülebilir. Konuşmanın kendisi bireyin yaşamında en çok kullanılan bir araç olduğu için bunun özürlü olması da bireyi en çok olumsuz yönde etki altında bırakan bir özür olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷

Ortopedik engelli, bütün düzeltmelere rağmen iskelet sistemi, kas sistemi, kas ve eklemlerdeki özürlerinden dolayı normal eğitim-öğretim çalışmalarından yeteri kadar yararlanamayan olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸

Ortopedik özürlü çocuklar görünüşleriyle yetersizlikleri sebebiyle genellikle aşağılık duygusuna sahip olabilirler, yaşamaktan haz duymayabilirler. Bu çocuklara hayatın yaşanılır olduğunu, kendini ve başkalarını sevmeyi öğretmek gerekir.⁴⁹

Sürekli hastalığı olanlar da Milli Eğitim Bakanlığının ilgili yönetmeliğinde sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklar sebebiyle eğitim-öğretim çalışmalarından yeteri kadar yararlanamayanlar olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰

Zihinsel açıdan engeli bulunan geri zekalı çocukların herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yoktur. Ancak günümüzde geri zekalı çocuklar genellikle “gelişim süreci içerisinde genel zihinsel işlevlerinde normallerden önemli derecede geridir, bunun yanında uyumsal davranışlarda yetersizlik gösterme durumu olarak” tanımlanmaktadır.⁵¹

Geri zekalı çocuklar psikolojik ve eğitsel yaklaşımlara göre sınıflandırılmaktadır. Ülkemizde zeka özürlü çocuklar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Okullar Yönetmeliğine göre klinik bakıma muh-

⁴⁵ Özsoy ve ark., **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁶ Özsoy ve ark., **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁷ Özsoy ve ark., **a.g.e.** s. 81.

⁴⁸ Usta, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁹ Doğan Çağlar, **Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimi**, s. 166.

⁵⁰ Özlem Ersoy, Neslihan Arcı, **Özel Gereksinimi Olan Çocuklar ve Eğitimleri, Özel Eğitim**, s. 103.

⁵¹ Özsoy ve ark., **a.g.e.** s. 153.

taç (0-25 zeka bölümü olan), öğretilebilir (25-44 zeka bölümü olan), eğitilebilir (45-75 zeka bölümü olan) şeklinde sınıflandırılmıştır.⁵²

Zeka özürülü çocuklar geç ve güç öğrenirler, dikkatleri dağınıktır, kısa süreli belleklerinde problemleri vardır, akademik başarıları normallerden geridir, kişilik ve sosyal özelliklerde sıklıkla tipik bazı problemler gösterirler, dil ve konuşma bozuklukları yaygındır, beden ve devim özellikleri normallere oldukça benzerlik göstermektedir. Zeka özürü olan çocukların eğitimlerinin temel amacı bağımsız yaşama becerilerini kapasiteleri ölçüsünde geliştirmek olmalıdır. Buna yönelik eğitimleri de normal ve özel sınıflarda eğitimleri sağlanmaktadır.⁵³

Yukarıda verilen bilgiler ışığında engelli bireyin psikolojik, fizyolojik, anatomik özelliklerinde geçici ya da kalıcı türden meydana gelen bir kayıp, yada işleyiş bozukluğu onun dünyasında anlam ve önem kazanır. Engelli yaşadığı bu durumu anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Özellikle neden ben sorusunu sorar⁵⁴ve engellilik durumuna sahip olmanın nedenlerini kavramaya, anlamaya ve açıklamaya gayret eder. Çünkü insan yaşadığı olayları etrafında olup bitenleri anlamak ve izah etmek ister. Genel bir anlama sisteminin herhangi bir köşesini boş bırakmamak, dünyada karşılaştığı bütün olayları anlatabilecek bir zihinsel sisteme de sahip olma isteği insanın temel güdülerinden birisi olarak karşımıza çıkar.⁵⁵ Bu nedenle mülakat yaptığımız ortopedik ve görme engelli bireylerin %77'si de engellilik durumlarını öncelikle acı ve ızdırap verici bir olay olarak nitelendirmişlerdir. (16-22 yaş fiziksel engelli birey oranı %76, 23-40 yaş arası fiziksel engelli oranı %77. Genel toplam %77) Engellilik durumunu acı ve ızdırap verici bir olay olarak nitelendirenlerin yanında %23'lik bir kısım engelli de aynı zamanda tedbirsizlik ve kişisel ihmallerin sonucu bu ızdırap verici olayı yaşadığını belirtmiştir. (16-22 yaş fiziksel engelli birey oranı %23, 23-40 yaş arası fiziksel engelli oranı %23. Genel toplam %23)

Tablo-2

Engellinin Yaşadığı Durumu Nasıl İzah Ettiğine İlişkin Bulgular

Seçenekler	16-22 Yaş		23-40 Yaş		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1-Tanrı'nın bir cezası olarak görme.	76	75	23	66	99	73
2-Yaşanan olayın kendi içerisinde işleyen kuralları olduğunu ve onu bu özellikleriyle görme.	26	25	12	34	39	29
3-Yaşan olayı acı ve ızdırap verici bir olay olarak görme.	78	76	27	77	105	77
4-Acı ve ızdırap verici olayı tedbirsizlik ve kişisel ihmalleri sonucu olarak görme.	24	23	8	23	32	23

⁵² İlgili kanun ve yönetmelik, s. 4.

⁵³ Özsoy ve ark., a.g.e. s. 150.

⁵⁴ Akkök, a.g.e, s.50

⁵⁵ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.115

Not: Şıklarda yeralan 1-2 ile 3-4 nolu ifadeler engelliler tarafından birbirine bağlı olarak ifade edilmiştir. Bunlar daha sonra müstakil olarak ele alınmış ve %'lik oranı tesbit edilmiştir. Tablo 2- ve 3 de yaşa göre genel toplam; 16-22 yaş arası; 102 kişi, 23-40 yaş arası, 35 kişidir.

Tablo-3

Yaşanan Olayın Tanrı İnancıyla İlgisine İlişkin Bulgular

Seçenekler	16-22 Yaş		23-40 Yaş		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1-Olaya rağmen Tanrı'ya inanma.	58	57	18	51	76	55
2-Tanrı'nın varlığından şüphe etme.	25	25	4	11	29	21
3-Tanrı'nın merhamet ve adaletiyle yaşanan olayı bağdaştıramama.	42	41	11	31	53	39
4-Fikir belirtmeyenler	7	6	2	6	9	6

Not: Şıklardan 1 ve 3 nolu şıkları ifade edenlerden bir kısmı 2 nolu şıkkı da belirtmiştir. Bunlar daha sonra müstakil olarak ele alınmış ve %'likleri hesaplanmıştır.

Engellilik halini acı ve ızdırap verici bir olay olarak nitelendirdikten sonra bu olayı ayrıca Tanrı'nın bir cezası olarak görenlerin oranı ise %73'tür. (16-22 yaş fiziksel engelli birey oranı %75, 23-40 yaş arası fiziksel engelli oranı %66. Genel toplam %73) Yaşadıkları olayı kendi içerisinde işleyen –genetik faktörler, beklenmedik kaza, hastalık vb.- durumların olduğunu ve olayı bu özellikleriyle görenlerin oranının ise %29 olduğu gözlenmiştir. (16-22 yaş fiziksel engelli birey oranı %25, 23-40 yaş arası fiziksel engelli oranı %34. Genel toplam %29)

Bu veriler ışığında engelli bireylerin büyük bir kısmı yaşadıkları durumu acı ve ızdırap verici bir olay ve Tanrı'nın bir cezası olarak görmekte-dirler.⁵⁶ Yaşanılan bir olay bireyde acı, üzüntü, ızdırap uyandırıyor-sa bu onun ruhunda derin izler bırakır. Duygu ve düşüncelerin alt üst olmasına, sorunu kabullenmede zorlanmasına vb. sıkıntı ve karmaşık bir ruh halinin oluşmasına yol açar. Bu ruh hali aynı zamanda bireyi daha önceki yaşadıkları, yaptıklarıyla şu andaki durumu arasında bir değerlendirme yapmasına neden olur. Birey kendini sorgular, geçmişte yapılan bir hatanın yada günahın bedeli olarak bu durumla karşılaştığını düşünebilir. Ayrıca birey bir otoriteye bağlı olmanın etkisiyle⁵⁷, otoritenin kendisine yaptıkları karşısın-

⁵⁶ Engelli birey yaşadığı durumu anlamlandırırken engellilik halini Tanrı'nın bir cezası olarak da değerlendirebilmektedir.(Bkz; Black, Kathy, **A Healing Homeletic Preaching and Disability**, s.23-25.

⁵⁷ Araştırmamızda engellilik durumunun Tanrı inancıyla bir ilişkisinin olup olmadığı sorulduğunda da engellilerin çoğunluğu Tanrı'ya inandıklarını belirtmiştir. Bkz; Tablo-2. Bununla birlikte yaşadıkları durum ile Tanrı'nın merhameti ve adaleti arasında bir bağ kurmada zorlandıklarını ifade edenler (%57 olup) bunlardan bir kısmı

da ceza veya ödül verme beklentisini özellikle ızdırap verici bir olay yaşanırken büyük ölçüde hissedebilir. Genellikle haksız olarak ızdırap tecrübesi çeken kimseler şu soruyu sormayı sürdürmektedirler “Niçin ben” veya “bun hak etmek için ben ne yaptım”. Aynı zamanda onlar bu sorulara ahlâk yararını ihlal etmekten, ibadette kusur işlemeye kadar uzanan her türden cevapla ortaya çıkarlar. “Tanrı bana yaptığımı ödetiyor”, böylece yaptıklarının karşılığını Tanrı’nın ödettiğine inanan birey güçlü bir suçluluk duygusunun etkisiyle Tanrı tarafından cezalandırıldığını düşünebilir.⁵⁸

Yaptığı hata ve suçları aldığı eğitimin⁵⁹ etkisiyle çoğunlukla Tanrı’nın kendisini cezalandırdığı ya da anne babasını cezalandırmasıyla⁶⁰ ilişkilendiren bireyde aşırı suçluluk ve günahkarlık duygusuyla birlikte oluşacak olan otoriteden korkma, onun ⁶¹dini hayatını da olumsuz yönde etkileyebilir. Çünkü suçluluk ve günahkarlık duygusunun çift yönlü etkisini hesaba katmak gerekir. Bunların dini hayatı olumlu yönde etkiledikleri gibi olumsuz etkileri de olabilir. Çok şiddetli, dayanılmaz bir hal alan suçluluk ve günahkarlık duygusu, tövbe ve pişmanlığa karşı duygusuzluğa, ilgisizliğe hatta buna sahip olan ahlâki ve dini değerleri hiçe sayıp bunlara saldırmaya bile sevk edebilir. Fakat normal bir seyir izleyen suçluluk ve günahkarlık duygusu bir şahsiyet oluşumu safhasında kendinden razı olamama, geçici heveslerine değer vermeme, dini ve ahlaki görevlerini üstlenme ve

---

da (%71) zihinsel karmaşa ve sorgulama sebebiyle Tanrı’nın varlığından şüphe duyanlar oluşturmaktadır. Böylesi bir durum karşısında engellinin zihnindeki tereddütleri ortadan kaldıracı tarzda dini irşad açısından şu şekilde bir katkı sağlanabilir.

⁵⁸ Randolp Crump Miller, “**Kötülük Problemi ve Din Eğitimi**, (Çev. Hasan Dam) O.M.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, s.10, 1998, s.508-509

⁵⁹ Ülkemizde genelde anne-babanın ve çevrenin çocuğun eğitiminde gereksiz dayak, korkutma ve ayıplama yöntemlerine başvurduğu bilinen bir gerçektir. (Bkz; Aysel Ekşi, **Çocuk, Genç, Anne Babalar**, s. 97). Ayrıca Ay tarafından yapılan araştırmada da din eğitimi açısından ailede cezalandırmanın önemli ölçüde kullanıldığı tespit edilmiştir. (Bkz; Mehmet Emin Ay, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza**, s. 104 vd.) Çocuğun eğitiminde başvurulan korkutma ve cezalandırma yönteminde önemli ölçüde kullanılan bir davranış biçimi de Tanrı’nın cezalandırıcı şeklindeki yaklaşımıdır. Nitekim çocuklara “Yalan söylersen Allah seni cehenneminde yakar, Allah seni sevmez, yada Allah seni taş yapar” şeklindeki korkutmalarla çocuklara yanlış tutum ve davranışlarda bulunmaktadır. (Bkz.; Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, s. 108-109; Hüseyin Peker, **Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, s. 41.)

⁶⁰ 1996 yılında tarafımızdan yapılan anket çalışmasında bedensel engellilik durumunun ailesinin bir hatası veya suçu nedeniyle cezalandırma olarak algılanmasıyla ilgili bir veri elde edilmiş olup (%70) doğuştan engelli olan görme ve ortopedik engellilerde bu oranın biraz yüksek olduğu da gözlenmiştir. Her iki grup da doğuştan engelli olanlarda bu oran %78 iken sonradan engelli olanlarda %62 olarak ortaya çıkmıştır. (Bkz; Naci Kula, “Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”, **Tartışmalı Toplantılar Dizisi, Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, s. 193-199.)

⁶¹ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 106.

sonuçta kendini aşmanın yollarını öğretebilir.⁶² Bu itibarla engelli olma durumundan dolayı kendisinin ve ailesinin bir hatası, suçu veya günahı sebebiyle Tanrı tarafından cezalandırıldığını düşünen ve buna bağlı olarak da aşırı suçluluk ve günahkarlık duygusunu yaşayabilecek olan engelli bireye dini tebliğ ve irşad açısından öncelikle Tanrı'nın merhameti ve sevgisinin ön planda tutulduğu bir Tanrı tasavvurunun⁶³ önemi üzerinde durulması, cezalandırıcı bir tanrı tasavvuru yerine seven, merhamet eden, nimet veren, affeden bir Tanrı anlayışının oluşumuna katkı sağlayarak, engel durumunu daha kolay kabul etme, maneviyat ve moral yönüyle sorunların aşabilecek bir gücü⁶⁴ kendisinde hissedebilmesine yardımcı olabilecektir. Ayrıca engellinin yaşadığı durumu daha iyi kavratacak şekilde bilişsel tarzda izahını yapmasına katkı sağlayabilecek bazı dini bilgiler sunulabilir. Bunların içerisinde farklılıkların yaşamın bir olgusu olduğunu⁶⁵ ve bu farklılıklar çerçevesinde hayata zenginlik katmanın mümkün olabileceği ifade edilebilir. Nitekim peygamberimizin de yaşamdaki farklılık ve çeşitlilikten hareketle bireylerin kendi seviyelerine bağlı katkılarının olabileceğine ilişkin şu örneği manidardır. Peygamberimize, sadakanın hangisi üstündür diye soran Ebu Hureyre'ye "Fakir olanın güç ve kuvvetiyle yardımda bulunmasıdır" derken benzer soruyu soran Sad b. Ubâde'ye "Kuyu kazarak su çıkartıp dağıtmaktır" demiştir.⁶⁶ Ebu Hureyre'nin son derece fakir, diğerinin ise bir kabile reisi ve zengin bir kişi olmasını dikkate alarak, peygamberimizin şahısların özelliklerine uygun cevaplar verdiği ve herkesin kendi seviyesine göre hayata katkı sağlayabileceğini gösterdiği söylenebilir.⁶⁷ Ayrıca engellinin olayı daha makul kavrayabilmesi açısından hayır ve şerrin nisbi olduğu ve hayrın içinde şerri, şerrin içinde de hayır ola-

⁶² Hökeleki, **a.g.e.**, s.106

⁶³ Nitekim Kelpetkin tarafından yapılan çalışmada da Esmâü'l-Hüsna ve Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sıfatları açısından daha çok sevgi ifade eden bir Allah anlayışının öne çıktığı belirtilmektedir. (Bkz; Hatice Kelpetkin, **İman Hayatı Açısından Kur'an-ı Kerim'de Sevgi ve Korku**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 93.) Ayrıca Allah inancının öğretiminde Allah'ın sevgi ve merhameti, koruyucu niteliklerini öne çıkarmayla ilgili olarak bakınız; Ayhan, **a.g.e.**, s. 112-113; Peker, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁴ Ayrıca bkz; Naci Kula, "**Gençlerde İzdırıp Tecrübesine Bağlı Dini Krizle Başa Çıkma Yönelik Öneriler** Gençlik Dönemi ve Eğitimi II. Tartışmalı Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat,İst.2003, s. 118-120

⁶⁵ Kur'an-ı Kerim'de hayatın içerisinde psiko-sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan farklı özelliklere sahip insanların ve durumların olacağına işaret eden ayetler içerisinde Allah'ın insanı erkek-kadın ve topluluk halinde yarattığına işaret eden Hucurat 13, ekonomik açıdan zengin-fakir şekilde farklı stütüde insanların olabileceğine değinen Tevbe 60, Kasas 79; inanç açısından da mü'min, kafir, münafık olarak farklı inanç düzeyinde insanların olacağına işaret eden Müminun 1; Kafirün 1; Münafikun 1, ; çocuk sahibi olan ile çocuğu olmayan şekilde farklı durumlara sahip olanlara işaret eden En'am 165, Şuara 49, 50 ayetleri sayılabilir.

⁶⁶ Ebu Davud, **Sünen**, C.2, s.131-132.

⁶⁷ Bkz; Abdullah Özbek, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed**, s. 153.

bileceği hususu üzerinde de durulabilir. Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 216. ayette "Sizin hayır zannettiğiniz şeylerde şer, şer zannettiğiniz şeylerde de hayır olabilir" ayeti vb. ayetler çerçevesinde bu konuda dini bilgiler verilebilir.⁶⁸

Engelli bireye verilecek dini bilgi ve eğitim açısından da onun mevcut dini inanç, tutum ve davranışlarının bilinmesi önem taşımaktadır. Engellinin içinde bulunduğu durum itibariyle mevcut dini inanç ve bilgi düzeyinin bilinmesi ona verilecek dini tebliğ ve irşad hizmetini daha etkili kılacaktır. Nitekim peygamberimizin muhatabın dini inanç ve bilgi düzeyini dikkate alarak gerçekleştirdiği dini tebliğ faaliyetinde karşısındakinin müslüman olmasıyla ilgili şu örnek bu hususun önemini anlamamıza yardımcı olabilecek örneklerdendir. Bir keresinde Tayy kabilesinden Adî b. Hâtem eman dilemek üzere Hz. Muhammed'in huzuruna gelir. Hz. Muhammed ona üç ke-re, "Ey Adî, müslüman ol ki, selamette olasın" der. Adî ise, "Benim dinim var" diye karşılık verir. Hz. Muhammed, "Ben senin dinini senden daha iyi bilirim" demesi üzerine, Adî, "Dinimi benden daha iyi biliyorsun, öyle mi?" diye hayrete düşer. Bunun üzerine Hz. Muhammed "Sen Er-Rakûsiyye (Hristiyanlık ile Sabilik arası bir din) dininde değil misin ve sen kavminin elde ettiği ganimetin dörtte birini almıyor musun?" diye sorunca, "Evet öyle!" der. Sonra Hz. Muhammed "Halbuki bu yaptığın senin dininde caiz değildir" şeklinde bir açıklama yapar. Bu sorular ve cevaplar karşısında Adî ikna olmak üzeredir. Yalnız içinde bir ukde daha vardır. İslâm'a kavmin hep zayıf ve kuvvetsiz kimselerin girişine akıl erdiremez. Sonra bu itirazına da, makul cevaplar alınca, derhal müslüman olur.⁶⁹

Aynı şekilde Peygamberimiz Yemen'e tebliğci olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'e şöyle tavsiyede bulunmuştur; "Sen Ehl-i Kitab olan bir topluma gidiyorsun. (Bunun farkında olarak) onları önce, Allah'tan başka ilâh olmadığına, benim de Allah'ın Rasulü olduğuma şahadet getirmeye davet et. Eğer bunu kabul ederlerse, kendilerine bildir ki, Allah onlara her gün ve gecede beş vakit namaz farz kılmıştır. Bunu da kabul ederlerse, onlara bildir ki, Allah kendilerine, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek bir zekat farz kılmıştır. Şayet bunu da kabul ederlerse, sakın mallarının en kıymetlilerini alma! Mazlumun bedduasından da korun. Çünkü bu dua ile Allah arasında perde yoktur."⁷⁰

⁶⁸ Ayrıca bkz.; Kula, **Bedeni Özürlülerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar**, s. 197,

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, **el Müsned**, C 4, s.257; Ayrıca Bkz. Abdullah Özbek, **Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed**, s. 153-154.

⁷⁰ Müslim , **Sahih-i Müslim**, C 1, s.50;Bkz. Özbek, a.g.e ; s.153-154.

Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere dini tebliğ ve irşad faaliyeti bireyin mevcut dini inanç ve bilgi durumunu göz önüne almanın ona verilecek tebliğ ve irşad hizmeti açısından önemi çerçevesinde engelli bireye sunulacak olan dini tebliğ ve irşad etkinliklerinde de onun mevcut dini hayat durumunu yansıtacak bazı bilgileri dikkate almanın gerekli olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle ortopedik ve görme engelliler üzerinde yaptığımız anket çalışmasındaki bu konuyla ilgili bazı bilgilerden yararlanarak engelli bireye daha iyi tebliğ ve irşad hizmetini verebilme imkanı üzerinde durmak istiyoruz.

Tablo-4

Ortopedik ve Görme Engellilerin Dini Hayat Boyutlarına* İlişkin Bulgular

Seçenekler	Düşük		Orta		Yüksek*	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1-İnanç Boyutu	13	7	26	13	161	85
2-İbadet Boyutu	65	33	74	37	61	31
3-Bilgi Boyutu	63	32	71	36	66	33
4-Duygu Boyutu	78	39	60	30	62	31
5-Etki Boyutu	92	46	36	18	72	36

Genel Toplam; 200

Araştırma yaptığımız engelli bireylerden dini hayatın inanç boyutunda %85'inin puanının yüksek, %13'unun orta, %7'sinin düşük olduğu; dini bilgi boyutunda ise %36'sının puanının orta, %32'sinin düşük, %33'ünün ise yüksek olduğu görülmektedir. Dini hayatın duygu ve etki boyutunda puanı düşük düzeyde olanların çoğunluğu oluşturduğu (duygu %39, etki %46) ibadet boyutunda ise puanı orta olanların çoğunluğu (%37) oluşturduğu tespit edilmiştir. İbadet boyutunda puanı yüksek olanların %31 olmasına karşın düşük olanların oranının ise %33 gibi önemli bir oranda olması dikkatimizi çekmektedir.(Bkz. Tablo-4)

Böylece araştırma örneklemini oluşturan ortopedik ve görme engellilerin dini hayat puanlarının genel olarak inanç boyutunda yüksek, duygu ve etki boyutunda düşük, bilgi ve ibadet boyutunda ise orta olduğu görülmektedir. Dini hayatın bilgi ve ibadet boyutunda

* Ortopedik ve görme engellilerin dini hayat durumlarının tesbitinde Glock ve Stark tarafından geliştirilen 5 boyutlu dindarlık ölçeği eksen alınarak hazırladığımız ve doktora tezimizde de kullandığımız anket formu kullanılmıştır.

* Dini hayat boyutlarında engellilerin seviye tesbiti her boyuttan aldıkları toplam puanların belirlenmesinden sonra minimum ve maksimum seviyeler bulunmuş istatistik metotlarından normal dağılım eğrisi metotuna göre standart kaymaları esas alınarak engelliler dindarlık düzeyleri düşük, orta ve yüksek şeklinde 3 gruba ayrılmıştır.

düşük puanda olanların belli bir oranda olması da anlamlı bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sonuçlar ışığında engelli bireylerin mevcut dini hayat durumları göz önüne alınarak onlara verilecek dini tebliğ ve irşad hizmetinde ana hatlarıyla şu hususlara dikkat etmek gerekir.

1.Dini hayatın inanç boyutundan yüksek puan alanların çoğunlukta olması engellilerin, engel durumlarından kaynaklanabilecek sorunlarını, sıkıntılarını aşmada dini inancın önemli ölçüde katkısının olabileceğini onlara anlatmak uygun olabilir.⁷¹ Özellikle karşılaştığı zorluklar, sıkıntılar karşısında engellinin kendisini çaresiz, güçsüz hissettiği zamanlarda sahip olduğu imanın kendisine güç, kuvvet vereceği Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler ışığında da anlatılabilir. Örneğin; Lokman süresi 23. ayette Allah'ın insanı gözetip kolladığına ve ona yardımcı olduğuna vurgu yapılarak Allah'a imanının insan üzerindeki olumlu etkisine dikkat çekilebilir. Bu vesile ile Bedir savaşında da inananların karşı taraftan daha az sayıda olmalarına karşın savaş kazanmalarında inancın rolü vurgulanabilir.

2.Dini hayatın içerisinde önemli bir yeri olan dini duygu, dindar bireyin tecrübe ettiği veya Tanrı ile olan ilişkilerini ihtiva eden durumlar, algılar ve duyguları içine almaktadır⁷². Araştırma yaptığımız engellilerin dini inanç düzeylerindeki puanlarının yüksek olmasına karşın dini duygu ile ilgili puanları düşük olanların çoğunlukta olması engellinin duygu dünyasında bazı karmaşaların, çatışmaların olabileceğini düşündürebilir. Burada dini inanca bağlı olarak dini duygularda da belli bir oranda olumlu bir durumun olması beklenirken, dini duygu durumundaki bu farklılık engellide takdir, beğenilme duygusunun⁷³ yeterince oluşmamasının etkisini gösterebilir. Nitekim mülakat yaptığımız engellilerden büyük bir çoğunluğu toplumda engellinin genelde acıma duygusu ile zavallı, muhtaç, korunması gereken bir kişi olarak görüldüğünün bazen de fiziki görünüşleri sebebiyle alay konusu bile edildiklerini, bu yüzden sokağa bile çıkmak istemediklerini belirtmişlerdir. Engellilere yönelik yapılan bu yaklaşımlar, onların kendilerine güven duymalarını ve beğenilme, takdir edilme duygularını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu durum aynı zamanda onların duygu dünyalarında çatışmaların, karmaşaların oluşmasına neden olabilir ve bu duygusal gerginlikler onların sosyal ilişkilerine ve çevresiyle olan uyumlarına olumsuz yönde etkileyebilir. Bundan dolayıdır ki araştırmamızda dini duygu boyutunda puanı

⁷¹ Peker, **Din Psikolojisi**, s. 70.

⁷² Peker, **a.g.e.** s 105

⁷³ Kişinin duygusal gelişimi açısından önemli bir yeri olan takdir ve beğenilme duygusu, sağlıklı geliştiği takdirde birey duygusal olgunluğa ulaşır. (bkz. Doğan Cüceloğlu, **İletişim Donanımları**, s.103-106

düşük olanların çoğunlukta oluşu ile dini etki boyutunda düşük puanı olanların aynı olması dini duygunun bireyin diğer insanlarla ilişkilerini günlük yaşamı üzerindeki etkilerini ihtiva eden dini etki boyutuna da olumsuz yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bu nedenle engelli bireyin dini duygularının da gelişimine katkı sağlayacak şekilde onun takdir ve kabul görme duygusunu arttıracak davranışlara özen göstermek dini tebliğin önemli bir parçası olarak görülebilir. Zira Kur'an-ı Kerim hristiyan ve yahudilerden "ehl-i kitap" diye bahsederken onların kitabullahı ehil olduklarına işaretlerle kendilerine değer verildiğini belirtmekte, insandaki "değer verilme" duygusuna hitap ederek onların kalplerini kazanma metodunu uygulamaktadır.⁷⁴ Aynı metottan hareketle Peygamberimizin komşu devletlere gönderdiği islam'a davet mektuplarında devlet başkanlarına "Rûm'un Ulusu, Kıptilerin Büyüğü", şeklinde hitap etmiş, "Bizans Hükümdarı veya Kıptilerin Reisi" şeklinde hitap etmemiş; böylece aslında izzet, azamet, büyüklük, yücelik, Allah resulüne ve müslümanlara ait olduğu halde Peygamberimiz onlara değer vererek kalplerini kazanmak üzere ta'zimde bulunmuş onlara yücelik ve büyüklük nispet etmiştir.⁷⁵

Bireydeki dini duyguların yoğunlaşması açısından bireye verilecek değeri anlatması yönüyle peygamberimizin şu örnek davranışı da manidardır. Ebû Rifa'a rivayet ediyor: "Resulullah hutbe okurken yanına vardım ve hutbe esnasında dedim ki; Ya Rasulallah (kendimi kastederek) garip, yabancı bir adam geldi, dini hakkında bilgi sahibi olmak istiyor, dinini iyice bilmiyor" bunun üzerine Rasulallah bana döndü, hemen hutbesini yarım bırakarak indi ve yanıma geldi. Kendisinin oturması için bir sandalye getirildi, oraya oturdu ve Allah'ın kendisine öğrettiğinden bana öğretmeye başladı. Sözü bitince döndü, hutbeye çıktı ve kaldığı yerden devam ederek hutbesini tamamladı.⁷⁶

3. Dinin esasları iman olmakla birlikte mümin Allah'a olan inancını ve bağlılığını bir takım söz ve hareketlerle göstermeye çalışır. ⁷⁷ İbadet, Allah'la kurulan tabiat üstü ilişkinin görünür varlığı belli sözler, jestler ve davranışlar sistemi şeklinde tezahürüdür.⁷⁸ Bu açıdan anket uyguladığımız engelli bireylerin ibadet durumlarına baktığımızda çoğunluğu orta seviyede puan alanların oluşturduğu görülmekle birlikte önemli ölçüde % 33 oranında düşük puan alanların olduğu da görülmektedir. (Bkz. Tablo 4)

⁷⁴ Ahmet Önkal, **Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu**, s. 152.

⁷⁵ Önkal, **a.g.e.**, s.153.

⁷⁶ Bkz. Önkal, **a.g.e.** s.153-154

⁷⁷ Peker, **a.g.e.**, s.112

⁷⁸ Hökeleki, **a.g.e.**, s.233

Engellilerin ibadet hayatında düşük puan olanların belli bir oranda olmasında hangi nedenlerin olduğu ayrıca araştırılması gereken bir husus olmakla birlikte mülakat yaptığımız engellilerin bu konuda dile getirdikleri bazı hususların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle namaz kılmak için camiye gittiğini ifade eden ortopedik engellilerin karşılaştığı temel sıkıntının, engellinin camiye rahat girebilecekleri tarzda fiziki düzenlemenin olmadığıdır. Çok ve yüksek merdivenli cami avlusu veya camii girişlerinin olması bu konudaki şikayetlerin başında gelmektedir. Ayrıca ibadet konusundaki – bazı dua ve süreleri eksik ya da yanlış bilme, namazın kılınışıyla ilgili birtakım yanlışlıklar, dini yükümlükleri yeterince bilememe, vb-bazı bilgi eksiklerinin olmasının bu konuda önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu vb. nedenlerle ibadet hayatında düşük puan olanların belli bir oranda olmasının birtakım sebeblere bağlı olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu açıdan engellilerin ibadetlerini doğru ve tam bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için gerekli ve doğru bilgilerle donatılması⁷⁹ camilerde engellilerin rahat girebileceği şekilde gerekli fiziki düzenlemelerin olması bu noktada onlara verilecek tebliğ hizmetleri arasında önemli bir yeri oluşturur.

Aynı şekilde dini hayatın önemli bir parçasını oluşturan ve ibadetlerin yerine getirilmesi açısından da önem taşıyan dini bilgi boyutunda da çoğunluğu orta seviyede puan alanlar oluşturmakla birlikte bu boyutta da düşük puan alanların önemli bir oranı (% 32) oluşturması dikkati çekmektedir. Bu durumun da nedenleri ve hangi noktalarda eksikliklerin olduğu başka araştırmalarla ve diğer engelli grupları üzerinde yapılacak çalışmalarla da belirlenmesi gerekir. Bununla birlikte mülakat yaptığımız engelli bireylerin ifade ettikleri bazı hususlar bu konuda da birtakım ipuçlarını oluşturmaktadır. Özellikle dini bilgi açısından görme engellilerin tamamına yakını kendilerinin rahat okuyabileceği şekilde dini eserlerin olmamasından yakınmaktadırlar. Brialle (kabartma alfabe) yazıyla ve sesli nitelikte dini bilgiler sunan eserlerin⁸⁰ olmaması sebebiyle yeterince ve sağlıklı bir şekilde dini bilgi elde edemediklerini ifade etmektedirler. Ayrıca eğitilebilir ve öğretilabilir zihin engelliler için de onların seviyelerine uygun başta dini kavramların öğretimi ve bütün engellilerin diğer insanlarla da kaynaşmalarını kolaylaştıracak tarzda sevgi, kardeşlik, dayanışma, paylaşma, dinin insana verdiği değer vb konuları ihtiva

⁷⁹ Başta hutbe ve vaazlarda olmak üzere din görevlilerinin görev yaptıkları mahalle, köy, kasabadaki engellilerin psiko-sosyal özelliklerini ve dini bilgi düzeylerini dikkate alarak onlara yönelik dini bilgileri ele almaları bu noktada önemli bir adımı oluşturabilir.

⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbuldaki Beyaz Ay görmezler derneği tarafından Brialle alfabeyle yazılmış Kur'an-ı Kerimin olması sevindirici ve takdir edici önemli bir adım olmakla birlikte hadis, ilmihal, islam tarihi vb konularda da aynı zamanda sesli olarak ta birtakım yayınların oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

eden dini ve ahlaki konuların ele alınması onlara verilecek tebliğ ve irşad hizmetinin önemli bir parçasını oluşturacağı muhakkaktır. Aynı şekilde bütün engelli grupların kendilerinin ve ailelerinin yaşadıkları sorunları aşmalarına katkı sağlayabilecek⁸¹ dini konuların ele alındığı eserler,- konuların hikaye, İslam tarihinden örnekler, Mesnevi, Bostan ve Gülistan gibi eserlerden örnekler alınarak işlenmesi de mümkündür- hazırlanmalıdır.⁸²

4-Engelliye verilecek dini tebliğ ve irşad hizmeti açısından önem taşıyan bir diğer husus da sahip oldukları batıl inançların giderilmeye çalışılmasıdır. Mülakat yaptığımız engelli bireylerin bazı batıl inançlara sahip olduğunu ve engelliliğin tedavisi açısından da⁸³ bu inançlara başvurduklarını gözlemledik.

Tablo-5

Engelli Bireylerin Uğursuzluk Olarak İnanıtları Mevcut Batıl İnançlarına İlişkin Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
1-Önünden Siyah Kedinin Geçmesi.	42	31
2-Baykuş Ötmesi	27	20
3-Köpek Uluması	35	26
4-Salı Gününün Uğursuzluğu	25	18
5-Fikir Belirtmeyenler	8	5

Genel Toplam: 137

En yaygın batıl inançlar arasında siyah kedinin kişinin önünden geçmesinin uğursuzluk sayılması (% 31), baykuş öttüğünde uğursuzluk getireceği (% 20), köpeğin başını yukarı doğru kaldırıp ulumasının (% 26), Salı günü iş yapmanın uğursuzluğu (% 18) sayılabilir.

⁸¹ Mülakat yaptığımız engellilerden bazıları zihinlerinde yeralan şu sorularla ilgili dini açıdan bilgilenmelerini sağlayacak eser yada yazılara vb. bilgiye ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Sorulan sorular şunlardır: Gelişmiş toplumdaki engellilerin oranının gelişmekte olan ülkelerdeki engellilerin oranından düşük olması kaderle açıklana bilir mi?, Doğuştan görme engelli olanlar Kur'an'ın kullandığı görsel nitelikteki sembol ve tasvirleri ne kadar iyi anlayabilmektedirler? Kur'an'da özellikle Allah'ı inkar edenlerin bu durumlarını anlatırken kullanılan kör, sağır, dilsiz gibi sıfatların görme, işitme, konuşma engelli bireylerin psikolojisine etkisi var mıdır?

⁸² Bu tür yayınlar, engelliler üzerine yapılacak çeşitli araştırma sonuçları, onların deneyimleri, bu konuda yazılmış biyografi ve otobiyografiler de -buna örnek Joni Eareckson'un kaleme aldığı "Jonin İnanılmaz Hikayesi" isimli Hristiyan engelli gencin yaşadığı sorunları aşmada dini destek ve bilginin rolünü anlatan eser verilebilir- dikkate alınarak, İlahiyat fakültelerindeki din psikolojisi ve din eğitimcileriyle birlikte engellilerin eğitimi ile ilgilenen psikolog ve pedagogların işbirliği ile hazırlanmalıdır.

⁸³ Mülakat yaptığımız 137 engelliden 88 kişi, gerek kendisi, gerekse ailesi tarafından engel durumunun tedavisi amacıyla bazı batıl inançlara başvurduklarını ifade etmişler, bunlar arasında türbeye adak adama (%34), çaput bağlama (% 12), muska yazdırma (% 32). okunmuş su içme (%16) davranışlarını belirtmiştir.

Araştırma yaptığımız engelliler arasında yer alan batıl inançlara neden inanıldığı sorulduğunda ise çoğunluğu toplumda böyle bir inancın yaygın olmasıyla birlikte %28'inin de ya kendi başına gelen kaza, yaralanma gibi nedenlerle bir sıkıntı geldiğinden ya da böylesi durumlar sebebiyle çevresindekilerin başına bir sıkıntı geldiğine ilişkin örnekler⁸⁴ olduğunu ifade ederek daha çok uğursuzluk ile sıkıntıyı ilişkilendirmek suretiyle batıl inançları önemsedikleri görülmüştür.

Dini tebliğ ve irşad hizmeti açısından dini inanç ve esasların özüne aykırı olan engellilerin sahip olduğu bu batıl inançların ortadan kaldırılmasına yönelik engellilere doğru dini bilgiler verilmeli, bununla birlikte bu batıl inançlara sahip olma ile ilgili nedenler üzerinde durulmalı,⁸⁵ kişilerin çaresizlik durumlarında sorunlarını çözümü açısından dinin temel bakış açısı olan kişinin tedbir alma, tıbbi tedavi ve Allah'a iman ile kendini psikolojik olarak rahat hissetmek suretiyle dini inancın sorunlarını çözmede manevi desteğinin olduğu belirtilmelidir.

4-Engelli Bireyin Dini Sorumluluk ve Yükümlülükleri Açısından Tebliğ ve İrşad Hizmetinin Önemi

Dindar birey, dini açıdan sorumlu olduğu hususları bilmek ve öğrenmek ister. Aynı zamanda başta ibadetler olmak üzere dini sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirmek dindar kişi için önemli görevleri arasındadır. Bu itibarla engelli birey için de ne tür dini sorumluluklarının olduğu özellikle bireysel özelliklerini gözönünde bulundurarak dini görevlerini yerine getirirken nelere dikkat etmesi gerektiği önem taşır.⁸⁶

Mülakat yaptığımız engelli bireyler bu konuda bireysel farklılıkları çerçevesinde dini yükümlülükleri ile ilgili bazı hususların kendi-

⁸⁴ 39 engelliden 10'unun, kendi başına gelen sıkıntılarla sahip olduğu batıl inançlar arasında ilişki kurduğu gözlenmiş, bunlardan 4 tanesi önünden siyah bir kedi geçtikten kısa bir zaman sonra başına bir sıkıntı geldiğini, 2 kişi ise köpek uluması sonrası merdivenden düşerek yaralanma ve arabasının arkasından vurulma olayını yaşadıklarını ifade ederken, 3 kişi de Salı gününün uğursuzluğuna ilişkin işlerinin ters gitmesi, arkadaşıyla başladıkları işi zamanında bitirememesi örneğiyle belirtmiş, 1 kişi de hamile iken annesinin önünden cenaze geçmesi sebebiyle buna bağlı olarak engelli dünyaya geldiğini ifade etmiştir.

⁸⁵ Bkz. Hayati Hökekleli, "Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar" Diyanet dergisi, C.XIX, Sayı 1,1983, s.32-33

⁸⁶ Piyasada rahat bulunabilen ve okuyucunun müracaat ettiği bazı ilmihal kitaplarına baktığımızda özellikle engellilere yönelik şu konuların ele alındığı görülmektedir. Görme engellilerin imam olup olamayacağı, Nevzat Akaltun, **İslam Fıkhi ve Hukukuna ait 1099 fetva**, s.109; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, s.118; Süleyman Ateş, **Yeni İslam İlmihali** s.174; Ahmet Hamdi Akseki, **İslam Dini**, s.162; Sağır kimsenin ve eli olmayanın imam olup olamayacağı; Akaltun, **ag.e** s.109-110; iki eli çolak olanın abdest almasının mümkün olup olamayacağı Akaltun, **a.g.e.** s.97

leri için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede şu hususları öğrenmek istediklerini ve bu konularda dini bilgiye ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Engelli bireyin cemaatle namazda imam olup olamayacağını soranların oranı %31 iken; engellilerin yönetici olup olamayacağını soranlar, % 8'dir. Engelli bireyin dini açıdan evlenmesine yönelik bir mahzur olup olmadığını ve evlilikte denklik konusunda nasıl bir yükümlülüğün bulunduğunu öğrenmek isteyenlerin oranı % 7, Anne karnında engelli olan bir çocuğu aldırmanın caiz olup olmadığını soranlar % 9 iken iki eli ve ayağı olmayan kişinin nasıl namaz kılabileceğini öğrenmek isteyenlerin oranı ise %15'dir. Kabartma yazı ile Kur'an'ı okumanın hatim olup olamayacağını öğrenmek isteyenlerin %10 olduğu gözlenirken, engellinin savaşa katılma⁸⁷ zorunluluğu olup olmadığını öğrenmek isteyenlerin oranı ise % 3'dür. İki eli olmayan insanın nasıl abdest alacağını soranlar da %12 oluşturmaktadır. Ayrıca engelliler için kullanılacak genetik araştırmalar sonucunda kök hücreleri kullanılarak organ üretilmesinin dini açıdan hükmünün ne olduğunu öğrenmek isteyenler % 5 oluşturmaktadır.

Tablo-6

Engellilerin Dini Yükümlülükler Çerçevesinde Bilgilenmek İstedikleri Konularla İlişkili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
1-Engellilerin cemaatle namazda imam olup olamayacağı meselesi	43	31
2-Engellinin yönetici olup olamayacağı	11	8
3-Engellinin dini açıdan evlenmesinin mümkün olup olmadığı ve denklik meselesi	9	7
4-Anne karnındayken engelli çocuğu aldırmanın caiz olup olmadığı	13	9
5-İki eli-ayağı olmayanın nasıl namaz kılacağı	20	15
6-Kabartma yazıyla Kur'an okumanın hatim sayılıp sayılamayacağı	14	10
7-Engellinin savaşa katılma zorunluluğunun olup olmadığı	4	3
8-İki eli olmayanın nasıl abdest olacağı	16	12
9-Kök hücre üreterek yapay organ naklinin caiz olup olmadığı	7	5

Genel Toplam:137

Araştırmamızda engellilerin öğrenmek istedikleri dini yükümlülükler vb. sorumlulukları ile ilgili bazı bilgileri ilmihal kitaplarında bulmak mümkün olsa da okuyucunun rahat bulabileceği bu eserlerde engellilerle ilgili dini yükümlülüklerin özel bölüm şeklinde değil de namaz konusu ağırlıklı olmak üzere ilgili bölümlerin içinde birkaç cümle ile ele alındığını görmekteyiz.

⁸⁷ Kuran'ı Kerimde bedensel engellilerin dini mükellefetiyle ilgili hükümlerin genelde savaş bağlamında gündeme getirildiği görülmektedir. (Bkz. Tevbe 91, Fetih,17; Nur 61) Bu ayetlerde fiziki durumlar ı el vermediği için savaşa katılmayanlara sorumluluk terettüp etmediği ifade edilmiştir. (Bkz. Ebu Muhammed b. Ahmed Kurtubi, **el-Camiu li Ahkami'l Kur'an, C. XII** s.206)

Günümüzde engelliler için önem taşıyan dini muhtevalı soru ve sorunlarıyla ilgili detaylı tespitler yaparak başta ilmihal kitaplarında müstakil bölüm halinde engellinin dini sorumlulukları ele alınmalıdır.

5-Engellilerin Dini Tebliğ ve İrşad Hizmetinde Bazı Teknik İmkanların Kullanımı

Engelli bireylere verilecek tebliğ ve irşad hizmetinde teknolojik birtakım imkanlardan yararlanarak onlara daha iyi hizmet sunulabilir. Bu çerçevede günümüzde kullanımı gittikçe yaygınlaşan bilgisayar ve internetten yararlanılabilir. Bilgisayar ortamında kullanılacak şekilde engelli bireylerin özellikleri dikkate alınarak hazırlanacak olan dini bilgi öğretim programları, (sadece bilgi veren değil, oyun tarzında kişisel beceri gerektiren programlar olabilir) animasyon teknikleri kullanılarak ve sesli-görsel nitelikte -başta ibadet öğretimine yönelik- olabilir. Ayrıca internet ortamında engellilerin oluşturabileceği dini bilgi öğretimini kazandıracak ve sorunlarını paylaşabilecekleri sohbet grupları, web sayfaları, dini konularla ilgili sanal ortamda doküman elde edebilecekleri bir dökümantasyon merkezi oluşturulabilir.

SONUÇ

İnsanın hayatında gerek doğuştan gerekse daha sonra bazı nedenlerle meydana gelen engellilik durumu bireysel bir farklılık olarak dikkate alınması gereken bir husustur. Engelli birey, bireysel farklılığının gereği olarak bazı sorunlarla karşılaşabileceği gibi eğitiminde ve sosyal yaşamında bireysel farklılıkları gözönünde bulundularak sağlanacak katkılarla da sorunları aşmasına yardımcı olunmalıdır. Sorunlarını çözme ve sosyal uyumunu kolaylaştırmada kendisine katkı sağlayabilecek önemli kaynaklardan birisi de dindir. Zira din, bireye yaşamın anlamı ve değeri üzerine sunduğu bilgilerle bireyin yaşamla ilgili amaçlarını ve sorumluluklarını daha iyi belirlemesine katkı sağlamaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için de bireylere yönelik tebliğ ve irşad faaliyetlerinin önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Engelli bireyin de sahip olduğu bireysel farklılık çerçevesinde yaşamının amacını belirlemesine ve sorunlarını aşmasına katkı sağlayacak şekilde dinden istifade edebilmesi için ona yönelik tebliğ ve irşad hizmeti sunulmalıdır. Bu çerçevede engelliye verilecek tebliğ ve irşad hizmeti, öncelikle engellinin özellikleri dikkate alınarak onunla sağlıklı bir iletişim kurmak süretiyle gerçekleştirilmelidir. Burada da peygamberimizin hayatında uyguladığı, kolaylaştırıcı ve sevdirci olma esasına dayanan temel davranış biçimi örnek alınmalıdır. Aynı şekilde engelli bireyin sahip olduğu özellikler -bunların içinde mevcut dini inanç ve bilgi düzeyinin tanınması da yer alır- çok iyi bilinerek bu özelliklerine yönelik dini bilgi ve yükümlülükleri öğretilmelidir.

Bunlar yapılırken teknik imkanlar da kullanılarak sesli ve görüntülü yayınlar, bilgisayar programları hazırlanmalı ve internet imkanlarından da yararlanmaları sağlanmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akaltun, Nevzat; **İslam Fıkhı ve Hukukuna ait 1099 Fetva**, Mevlana Kitabevi, trhsiz
 Akkök, Fusun; **Bayan Perşembeler**, ODTU yay Ank.1997.
 Akseki, Hamdi , Ahmed; **İslam Dini**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ank.1967
 Ateş, Süleyman; **Yeni İslam İlmihali**, Yeni ufuklar Neşr. İst. Trhsiz.
 Ay, Mehmet Emin; **Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza**, Nil yay, İst. 1984
 Ayhan, Halis; **Din Eğitimi ve Öğretimi, İman- İbadet** , Diyanet İşleri Baş. Yay, Ank,
 1985.
 Bıyıklı, Latife; **Bedensel Özürlü Çocukların Benlik Kavramı, (Aile Kabul Düzeyi Açısından)**, Ank. Ün. Eğitim Bilimleri Fak.Yay, Ank.1989
 -----, **“Özel Eğitime Gerekşinim Duyan Çocuklar”**, Milli Eğitim Dergisi
 Say.136, 1997.
 Black, Kathy; **A Healing Homiletic Preaching and Disability**, Abingdon Press,
 Nashville, 1996.
 Brown,S. Alan; **Religious Education and Pubil with Learning Difficulties**, Newyork
 ,1987.
 Cüceloğlu, Doğan ,**Yeniden İnsan İnsana**, Remzi Yay, İst 1993
 ----- **İletişim Donanımları** , Remzi Yay İst. 2002.
 Çağlar, Doğan, **Ortopedik Çocuklar ve Eğitimi**, Ank.Ün Eğitim Bilimleri Yay. Ank.
 1892
 Develioğlu Ferid, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Doğuş Mat. Ank.1978
 Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as; **Sünen-ü Ebu Davud**, Çağrı yay.İst.1992.
 Ekşi, Aysel; **Çocuk, Genç, Ana Babalar**, Bilgi Yay. İst.1990
 Erkan, Gönül; **Ortopedik Özürlü Çocukların Kabul Düzeyi Üzerine Bir Araştırma**,
 İst.1990
 Ersoy, Özlem; Avcı, Neslihan; **Özel Gerekşinimi Olan Çocuklar Ve Eğitimleri, Özel Eğitim**, Yapa yay, İst.1981.
 Eroğlu, Feyzullah; **Davranış Bilimleri**, Beta Basın yay,İst.1998
 Hanbel, Ahmed b. **El- Müsned**, Çağrı Yay. İst.1982
 Hökelekli, Hayati; **Din Psikolojisi**, Diyanet Vakfı Yay. Ank.1993.
 -----, **”Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”**, Diyanet dergisi
 C.XIX, S.1, 1983
 Kelptekin, Hatice; **İman Hayatı Açısından Kur’an-ı Kerimde Sevgi ve Korku**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. 1992
 Köknel, Özcan; **İnsanı Anlamak**, Altın yay . İst.1987.
 Kula, Naci, M; **“Bedeni Özürlülerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”**, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, İsav Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İst.2000
 -----, **“Gençlerde İzdırap Tecrübesine Bağlı Dini Krizle Başa Çıkmaya Yönelik Öneriler”** , Gençlik Dönemi ve Eğitimi 2, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İst.2003
 Kurtubi, Ebu Muhammed b. Ahmed, **el-Camiu li Ahkamil Kur’an**, C.XII, Darül Kütübul İlmıyye, Beyrut, 1987
 Mardin, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İletişim yay.Ank.1982.
 Miller, Crump Randolp; **“Kötülük Problemi ve Din Eğitimi”**, O.M.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, Say 10,1998
 Müslim, b. El Haccac, **Sahih-i Müslim**, İst. ts.
 Okur, Nejla; **Özürlülere Yönelik Örgütlenmenin İncelenmesi**, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı yay, Ank. 2001
 Önkal, Ahmet; **Resullullahın İslama Davet Metodu**, Esra yay, Konya 1992
 Özbek, Abdullah; **Bir Eğitimci Olarak H.z. Muhammed**, Selam yay, Konya 1988.
 Özer, Kadir; **İletişimsizlik Becerisi**, Varlık yay, İst 1995.

Özsoy, Yahya; Özyürek, Mehmet; Eripek , Süleyman; **Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş**, Karatepe yay, Ank.1994.

I. Özürlüler Şurası, Çağdaş Toplum Yaşam ve Özürlüler, Komisyon Raporları Genel Kurul Görüşmeleri, 29 Kasım -02 Aralık 1999 Ankara, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Yay.

Peker, Hüseyin; **Din Psikolojisi**, Samsun 2000

-----, **Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları-Ailede, Okulda, Camide-**, Samsun 1991.

Saka, Şevki; **Kur'an-ı Kerimin Davet metodu**, Seha yay, İst.1991.

Tapan, Elçin; **Devam Eden Hikayemiz, Ben Mutlu Bir Down Annesiyim 2**, Yapı Kredi Yay. İst.1995.

Şanver, Mehmet; **Kur'anda Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar yay, İst.2001.

Uludağ, Süleyman; **İslamda İrşad**, Marifet yay, İst. Trhsiz.

Usta,Hasan; **Bedensel Özürlü Olmanın Sebepleri**, M.E.B. yay. İst,1992

Yazgan, Gültekin; **Kör Uçuş**, İletişim yay. İst.2002.

Zebidi , Abdil Latif, Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecridi sarih tercümesi ve şerhi, (terc. Ahmed Naim), C1, Diyanet İşleri Başkanlığı yay.Ank.1984